НАУКОВИЙ КОМІТЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ

Пропозиції щодо моделі розвитку вітчизняної науки та оперативного плану її реформування

Ці пропозиції розроблені на виконання п. 3.1 рішень засідання Національної Ради України з питань розвитку науки і технологій від 16 січня 2018 р. Вони визначають: (1) ключові вихідні умови та загальний підхід до реформування науки, (2) цілі та основні принципи моделі розвитку вітчизняної науки, (3) ключові складові компоненти моделі, (4) першочергові кроки оперативного плану реформування науки.

Під моделлю реформування та розвитку науки тут розуміється сукупність взаємопов'язаних ключових принципів, норм і заходів, спрямованих на оптимізацію і реформування науки в Україні на нових засадах з метою забезпечення її розвитку, інтеграції в Європейський та світовий науковий простір та ефективного виконання нею соціальних функцій[1].

Основні положення цих рамкових Пропозицій мають бути деталізовані та конкретизовані щодо механізмів та часових рамок їх реалізації у Додатках, розроблених Науковим комітетом, та затверджених Національною Радою України з питань розвитку науки і технологій протягом трьох місяців з дати ухвалення Пропозицій Кабінетом міністрів.

1. Ключові вихідні умови та загальний підхід

1.1. На останніх нарадах та слуханнях в органах законодавчої (Комітету з питань науки і освіти ВР України від 15.11.2017 р.) та виконавчої (Національної Ради України з питань розвитку науки і технологій від 16.01.2018 р.) влади сучасний стан науки в Україні визначений як ***критично скрутний***. Статтею 7 Закону України «Про основи національної безпеки» він визнаний таким, що становить загрозу національним інтересам та національній безпеці України. Такий стан науково-технічної сфери не відповідає законодавчо закріпленому курсу України на інтеграцію до Європейського союзу та вимогам Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Він унеможливлює розвиток інноваційної економіки («економіки знань») та конкурентноспроможного виробництва, підриває рівень гуманітарної свідомості, провінціалізує українську науку та відкидає Україну на задвірки глобального світу.

[1] До таких функцій науки відносяться (але ними не вичерпуються):
- забезпечення високого освітнього та сучасного світоглядного рівня суспільства, відтворювання умов для підготовки фахівців вищих освітніх рівнів;
- виробництво нових знань та технологій;
- науково-експертне забезпечення раціональних рішень, розв'язання проблем і розробки проектів розвитку на всіх рівнях;
- сприяння соціально-економічного розвитку держави на основі інновацій («економіки знань»).

1.2. Критично скрутний сучасний стан науки в Україні характеризується, зокрема:

- низькою часткою витрат на науку від ВВП;
- низькими показниками витрат на науку із розрахунку на одного науковця;
- низькою часткою дослідників у структурі зайнятого населення;
- критично низьким рівнем оплати праці науковців бюджетних установ та їх неповною занятістю;
- здебільшого застарілим парком аналітичного і експериментального обладнання в наукових установах країни;
- історично та адміністративно сформованими диспропорціями між різними напрямками досліджень;
- різким збільшенням відпливу українських учених до інших країн, різким зменшенням частки молодих дослідників, тривалим зниженням престижу та соціального статусу вітчизняного науковця;
- розмиванням вимог (особливо в останні роки) до дисертаційних робіт та присудження наукових ступенів та звань, поширенням плагіату та моральною і професійною корупцією, яка пронизує процедури присудження наукових ступенів та звань за деякими науковими спеціалізаціями.

1.3. З огляду на вкрай скрутне становище, наукова система в Україні є дуже уразливою і може бути безповоротно зруйнована в разі продовження недофінансування, скорочення чисельності дослідників і відсутності реформ. До такого ж результату можуть призвести і радикальні механічні структурні зміни, якщо такі будуть запроваджуватись переважно адміністративними та апаратними засобами. Тому реформи мають бути негайними і рішучими, та водночас зваженими, з обов'язковим залученням наукової спільноти до процесу реформування.

Реформування науки ***на першому етапі*** (до 3-х років) повинно відбуватися головним чином шляхом системного запровадження нових підходів і процедур оцінки ефективності та значущості наукової діяльності на всіх рівнях, нових організаційних форм і механізмів її фінансового забезпечення, синхронізованого із значним збільшенням фінансування (переважно через нові механізми), що забезпечить відновлення наукового потенціалу на нових засадах, «природний відбір» у науковому середовищі, самодовільну реструктуризацію та переформатування наукової сфери у напрямку оптимізації і підвищення ефективності.

На другому етапі (за результатами наступного циклу атестації/оцінки; орієнтовно після 2021 р.) можливі більш значні структурні перетворення у системі наукових установ (включно з реорганізацією міністерств та основних національних академій) та закладів вищої освіти, які закріплять або відкорегують виявлені/сформовані на першому етапі тренди.

1.4. Успішне реформування науки в Україні можливе лише за твердої підтримки і реальних заходів Уряду та законодавців, злагоджених дій системи держуправління та мобілізації зусиль наукової спільноти.

2. Цілі та основні принципи моделі розвитку та реформування науки

2.1. Головною метою моделі є запровадження нових підходів і механізмів управління наукою та її фінансування, забезпечення якісних структурних та функціональних змін у напрямку значного підвищення ефективності, наближення до кращих світових практик, інтеграції з освітою та повноцінної інтеграції у світовий науковий процес. Україні потрібна наука міжнародного рівня в усіх галузях - природничих, технічних чи гуманітарних наук.

2.2. Головними та першочерговими важелями підвищення якості, продуктивності та інноваційності наукових досліджень є:

(а) запровадження державної атестації наукових і науково-освітніх установ, що базується на спільних засадах оцінки продуктивності праці установ та їх підрозділів на основі міжнародно-визнаних критеріїв, та безпосередньої залежності обсягів базового (бюджетного) фінансування від результатів атестації;

(б) запровадження індивідуальної атестації та створення національної системи дослідників (НСД) та, за її результатами, системи спеціальних заходів з індивідуальної підтримки продуктивних дослідників, незалежно від їх відомчого підпорядкування, займаної посади, чи віку.

(в) підвищення рівня оплати праці науковців, виконання Урядом відповідних вимог частини другої ст. 36 Закону України про ННТД;

(г) прогресивне нарощування до 40% конкурсної частки фінансування досліджень та розробок що розподіляється через нові грантові механізми (зокрема Національний Фонд Досліджень). Основною структурною одиницею наукового процесу має стати науковий чи науково-освітній підрозділ (дослідницька група, центр, кафедра, відділ чи лабораторія), який успішно отримує конкурсне грантове фінансування.

(д) запровадження нових організаційних моделей дослідницької діяльності (державних ключових лабораторій, дослідницьких університетів, наукових об'єднань і кластерів) та спеціальних програм підтримки їх діяльності, сприяння у разі необхідності профілюванню та укрупненню (злиттю) університетів та реорганізації дослідницьких установ з використанням цих моделей;

(е) розробка та впровадження Урядом комплексу заходів, гармонізованих із Стратегією економічного розвитку країни, спрямованих на збільшення частки фінансування наукових досліджень бізнесом та промисловістю. Створення під егідою Національної ради з питань розвитку науки і технологій реальної площадки для діалогу фундаментальної та прикладної науки з вітчизняною промисловістю та бізнесом.

(є) здійснення заходів з підвищення якості середньої та вищої освіти, яка повинна забезпечити поповнення кадрів науковців, підвищення суспільної поваги до науки та престижу праці науковців.

(ж) створення реального фінансового механізму захисту інтелектуальної власності наукових колективів за кордоном та підтримки вітчизняних інноваційних (наукоємних) спін-оф компаній та стартапів.

(з) дебюрократизація, оптимізація та спрощення управління наукою у межах міністерств і відомств, підвищення автономності і самостійності наукових і науково-освітніх установ та їх підрозділів.

2.3. Впровадження нової моделі має бути синхронізоване із значним підвищенням рівня фінансування науки за різними програмами з безумовним доведенням його до вимог частини другої статті 48 та частини другої статті 36 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» протягом першого етапу (2018-2021 рр). Успішні реформи неможливі за умови скорочення фінансування чи його замороження.

2.5. Загальна штатна чисельність наукових і науково-педагогічних працівників у системі МОНУ та національних академій не може знижуватись щодо рівня, чинного на 1 січня 2018 року (див. п. 1.2 параграф 3 щодо обгрунтування). Поряд з тим, за результатами проведеної державної атестації (див. нижче) можуть бути ухвалені рішення про переформатування (перепідпорядкування, ліквідацію), а у окремих випадках - і ліквідацію, окремих академій чи їх підрозділів, а також скорочення управлінського апарату.

Для реалізації поставлених цілей на основі задекларованих у п.2 принципів необхідно створити чи реалізувати описану у п.3 модель функціонування науки та відповідні її компоненти.

3. Ключові компоненти моделі

3.1. Суттєве зростання бюджетного фінансування науки (з доведенням до 2020 р. до вимог частини другої статті 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність») за наступними основними напрямами:

(а) **базового фінансування** наукових установ та наукової роботи закладів вищої освіти,
(б) **конкурсного фінансування** (через НФД) тематики, що формується за принципами "bottom up" (тобто за ініціативою науковців) та відбору найкращих проектів світового рівня;
(в) **програмно-цільового фінансування** досліджень, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, прикладних науково-технічних розробок за держзамовленням, проектів міжнародного науково-технічного співробітництва (через НФД та за умови відбору виконавців за конкурсними принципами);
(г) **фінансування за спеціальною бюджетною програмою підтримки реформування науки в Україні** (модернізації парку обладнання наукових установ різних підпорядкувань і підрозділів ЗВО, особливо тих, що створюються за новими організаційними моделями; програм і механізмів стимулювання наукової продуктивності дослідників (зокрема в рамках НСД); програм залучення визначних іноземних вчених для роботи в Україні і повернення успішних українських учених, що працюють за кордоном, тощо).

Через такий розподіл може бути забезпечений баланс між підтримкою найважливіших напрямків та завдань реформ: відновлення інфраструктури та кадрового потенціалу наукової діяльності, стимулювання ініціативних досліджень найвищого рівня, забезпечення наукового супроводу актуальних питань розвитку держави і стійкості наукової системи в цілому.

3.2. Якнайшвидший запуск повноцінної діяльності Національного фонду досліджень (НДФ), через який на конкурентній основі та із застосуванням анонімної професійної (в т. ч. міжнародної) експертизи (peer review) розподіляти прогресивно зростаючу (протягом 3 років - до 40%) частину загальних бюджетних асигнувань на фундаментальні та прикладні наукові проекти. Фінансування НФД здійснювати за окремим рядком у держбюджеті.

3.3. Розробка та впровадження загальнодержавної системи атестації діяльності наукових колективів різних рівнів та всіх підпорядкувань, із залученням незалежної (в т. ч. міжнародної) експертизи, на основі головним чином об'єктивних кількісних критеріїв, диверсифікованих за напрямками і галузями науки. Така система має інтегрувати підходи, які на даний час запроваджуються МОНУ і НАНУ та включати єдину методику оцінювання ефективності наукової діяльності на усіх рівнях.

3.4. Впровадження розподілу базового фінансування наукової діяльності ЗВО, наукових установ НАНУ та галузевих наукових установ в рамках діючих бюджетних програм у прямій залежності обсягів від результатів державної атестації.

3.5. Створення Національної Системи Дослідників (НСД), в рамках якої здійснювати періодичну атестацію та рейтингування (категорізацію) науковців за міжнародно-визнаними показниками, що відображають кваліфікацію, наукову продуктивність та експертний рівень. Метою НСД є зокрема визначення відповідності науковців якісним критеріям, необхідним для експертизи кваліфікаційних робіт, наукової діяльності установ та конкурсних проектів.

Запровадження спеціальної програми стимулювання наукової діяльності індивідуальних дослідників, яка передбачає пряму підтримку через стипендії НСД наукових та науково-педагогічних працівників, які виробляють якісний науковий продукт та врахування результатів атестації і рейтингування в рамках НСД в реалізації інших форм підтримки науковців (забезпечення житлом, тощо).

3.6. Створення гнучких можливостей для утворення установ та підрозділів, зокрема міжвідомчих та міжінституціональних, за моделями, які отримують особливий статус та спеціальну державну підтримку (державні ключові лабораторії, дослідницькі університети, наукові об'єднання і кластери тощо).

3.7. Започаткування нової бюджетної програми підтримки реформування науки в Україні на п'ятирічний період, в рамках якої здійснювати фінансування спеціальних програм відновлення інфраструктури та кадрового потенціалу наукової діяльності:

(а) модернізації парку обладнання наукових і науково-освітніх установ (та їх напрямків), які віднесені до вищої кваліфікаційної групи за результатами державної атестації, оснащення сучасним обладнанням установ та підрозділів, що створюються за новими організаційними моделями (державні ключові лабораторії, дослідницькі університети, наукові об'єднання і кластери тощо);

(б) стимулювання наукової продуктивності дослідників (за результатами атестації та рейтингування в рамках НСД), включно із стипендіями та програмою забезпечення житлом;

(в) залучення визначних іноземних вчених для роботи в Україні і повернення українських вчених, що працюють за кордоном, спрощення механізму нострифікації дипломів згідно стандартів ЄС.

3.8. Впровадження якісно нових процедур формування і вимог до функціонування спецрад, до дисертаційних робіт, присвоєння наукових ступенів і вчених звань на основі міжнародно-визнаних критеріїв якості наукового доробку, зокрема публікацій та їх цитування, з метою виправлення негативного тренду останніх років до зниження якості та професіоналізму вітчизняних наукових кадрів. З цією метою ініціювати створення незалежного державного органу атестації кадрів вищої кваліфікації. Відмінити доплати за науковий ступінь і вчене звання для тих, хто не працює в науковій та науково-освітній галузях галузі, що дасть економію бюджетних витрат. Розробка Кодексу наукової доброчесності і впровадження його принципів на всіх рівнях організації наукової спільноти та включення визначених санкцій за його порушення до нормативно-правових актів. Зокрема розробити механізм позбавлення наукових ступенів та вчених звань у випадку підтвердження порушення положень Кодексу наукової доброчесності.

3.9. Розробка та впровадження комплексу заходів, в тому числі законодавчих ініціатив, які забезпечать нормативно-правове врегулювання наявних проблем у діяльності наукових установ, зокрема:

(а) забезпечення спроможності керівників науково-дослідних робіт/проектів безпосередньо та самостійно розпоряджатися коштами, виділеними на виконання науково-дослідних робіт/проектів, включно з прийняттям на роботу виконавців, придбанням витратних матеріалів і обладнання, участю у наукових конференціях, у тому числі за кордоном, укладання договорів із субпідрядниками, тощо;

(б) зняття обмежень на використання коштів, отримуваних на наукову діяльність науковими і науково-освітніми установами будь-якого підпорядкування (за винятком обмежень, встановлених умовами грантів і цільових програм фінансування), зокрема в частині їх використання на придбання обладнання та участь у конференціях;

(в) зняття обмежень на самостійне залучення науковими установами будь-якого підпорядкування фінансування з боку третіх сторін;

(г) питань обліку робочого часу науково-педагогічних працівників ЗВО з врахуванням часу, що витрачається на дослідження, скасування обмежень щодо збільшення штатної чисельності наукових працівників у межах отриманих обсягів фінансування та за рахунок коштів власного спеціального фонду;

(д) проблем оподаткування, розмитнення імпортного наукового обладнання та витратних матеріалів і використання коштів у різних сферах наукової діяльності;

3.10. Розробка та впровадження гнучких форм інтеграції академічної науки і освіти (спільні програми підготовки кадрів вищої кваліфікації, центри досконалості, академічні кафедри, дослідницькі університети тощо).

3.11. Розробка та впровадження державної програми популяризації науки у суспільстві. Включення вимог щодо популяризації результатів досліджень до умов конкурсного (грантового) фінансування, з виділенням відповідних коштів у кошторисах проектів.

3.10. Розробка та впровадження комплексу заходів, які забезпечать стимулювання та диверсифікацію можливостей участі промисловості (бізнесу) у фінансуванні науки та взаємодії з науковими установами, створення мережі спільних (університети – установи НАНУ - підприємства) офісів комерціалізації технологій за окремими напрямками.

3.11. Розробка та впровадження комплексу заходів, які забезпечать підвищення ролі наукової експертизи у плануванні та здійсненні проектів розвитку на всіх рівнях (загальнодержавному, регіональному, місцевому), зокрема залучення коштів місцевих громад (з визначеним відсотком витрат місцевого бюджету), з їх розподілом на конкурсних засадах (зокрема за посередництвом НФД) до виконання експертних, проектних і моніторингових наукових досліджень на відповідних територіях (особливо в галузях охорони здоров'я, освіти, екології і охорони довкілля, геологічної та археологічної експертиз, мистецтвознавства, краєзнавства, топоніміки тощо).

3.12. Забезпечення реальної інтеграції України у Європейський дослідницький простір, зокрема членства України у науковому комітеті COST Європейської Комісії та розробка заходів з активізації участі українських науковців у діяльності цієї організації, створення стимулів для забезпечення активної участі української науково-технічної спільноти у програмі EUREKA, посилення роботи мережі національних контактних пунктів (НКП) та регіональних контактних пунктів (РКП) рамкової програми ЄС «Горизонт-2020», нормативно-правове врегулювання і створення режиму максимального сприяння використання науковими установами і індивідуальними дослідниками можливостей міжнародного наукового співробітництва у всіх формах.

3.13. Розробка національної стратегії інноваційного розвитку та створення інструментів інноваційної політики згідно Рекомендації 27 «Заключного звіту аудиту науки України».

4. Першочергові кроки оперативного плану реформування науки

4.1. Розглянути на найближчому засіданні Національної ради з питань розвитку науки і технологій “Модель розвитку вітчизняної науки та оперативного плану її реформування” та затвердити її постановою Уряду як офіційну програму дій.

4.2. Передбачити у проектах державного бюджету на 2019 і наступні бюджетні роки обсяги видатків у розмірі, що забезпечуватимуть фонд оплати праці, необхідний для підвищення

оплати праці наукових працівників з урахуванням вимог частини другої статті 36 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» із збереженням їх штатної чисельності на рівні, не нижчому від такого на 1 січня 2018 року.

4.3. Розробити єдиний "Порядок державної атестації науково-дослідних установ України" національних академій наук, міністерств і відомств, розглянути та затвердити НРПРНТ та Кабінетом Міністрів України відповідний Порядок. Здійснювати загальнодержавну атестацію закладів вищої освіти та наукових установ (за окремим планом, погодженим із відповідними відомствами та затвердженим Кабінетом Міністрів України).

4.4. Розглянути та затвердити Кабінетом Міністрів України проект постанови «Про Національний фонд досліджень України» (до 1.05.2018 р.) і план заходів з його формування до кінця 2018 р. та забезпечення його повноцінного функціонування з початку 2019 року. Своєчасно внести до проектів державного бюджету на 2019 і наступні бюджетні роки відповідні обсяги видатків на НФД (на рівні не менше 20% загальних видатків держбюджету на науку у 2019 р.), але за умови недопущення скорочення базового бюджетного фінансування.

4.5. Розробити (НК НРНТ) і затвердити Кабінетом Міністрів України проекти «Положення про Національну Систему Дослідників» (див. п. 3.4) та Постанови про запровадження системи державних ключових лабораторій та інших нових організаційних моделей наукової і науково-освітньої діяльності (див. п. 3.6), а також плану заходів із впровадження цих інструментів починаючи з 2019 р.

4.6.Розробити нову [1] бюджетну програму підтримки реформування науки в Україні, в рамках якої здійснювати[2] фінансування особливих потреб відновлення наукового потенціалу України (див. п. 3.1. та 3.7). Своєчасно внести до проектів державного бюджету на 2019 і наступні бюджетні роки відповідні обсяги видатків на цю програму (на рівні 20% загальних видатків держбюджету на науку)

4.7. Розробити оперативний план заходів із забезпечення інтеграції України у Європейський дослідницький простір (див. п.3.12).

4.8. За підсумками Державної атестації науково-дослідних установ України та аналізу ходу першого етапу реформ (орієнтовно у 2021 році) розглянути доцільність розробки та прийняття нового закону України про Національну і галузеві академії наук та суттєвих структурних змін у системі державного управління наукою.

4.9. Розглянути доцільність нормативного введення вікових обмежень на перебування на керівних (менеджерських) посадах у науково-дослідних установах та органах управління бюджетних наукових організацій з метою оновлення управлінських кадрів у науковій сфері. Запровадити посади почесних дослідників/професорів (Emeritus Researcher, Emeritus Professor) з можливістю часткового виконання службових обов'язків та збереженням частини посадових окладів.

Голова Наукового комітету
Національної ради України
з питань розвитку науки і технологій А.Г.Білоус